

Ф І Л О Л О Г І Я

УДК 141.332:81.271.2

*Кундеревич Олена Вікторівна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Київського національного університету
культури і мистецтв
ORCID 0000-0001-7248-5033
l.kunderevich@gmail.com*

СПЕЦИФІКА МОВНИХ ЖАНРІВ ТА КРАСНОМОВСТВО В РАННІЙ ХРИСТІЯНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ТЕОЛОГІЧНІЙ ДУМЦІ

Метою роботи є аналіз ставлення раннях християнських мислителів до мистецтва слова, до поезії та красномовства, з'ясування ролі і значення таких мовних жанрів, як «хвала», «плач», «сповідь». **Методологія дослідження** базується на застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: аналізу, синтезу, логічного методу та методу узагальнень. **Наукова новизна** полягає у запровадженні твердження про те, що поряд із засудженням красномовства як марнослів'я, християнські мислителі надали цьому мистецтву нового сенсу та досвіду через використання в проповідях цитат зі Святого Письма. **Висновки.** Ранні християнські мислителі велику увагу приділяли мовним мистецтвам з метою формування нової християнської теорії слова, тобто мистецтва слова, в широкому розумінні цього терміну. Отцям Церкви багато вдалось переосмислити з античної естетичної спадщини, щоб усвідомити місце, функції та значення мовних мистецтв в християнському культі та культурі в цілому. Надалі богослови, філософи й філологи вшанували їх досвід, та спиралися на їх тексти як на зразки в теоретичному й практичному планах.

Ключові слова: красномовство, християнство, апологети, християнська культура, філософсько-теологічна думка, слово, плач, хвала, сповідь.

Кундеревич Елена Викторовна, кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Киевского национального университета культуры и искусств

Специфика словесных жанров и искусства слова в ранней христианской философско-теологической мысли

Целью работы является анализ отношения ранних христианских мыслителей к искусству слова, к поэзии и красноречию, выяснение роли и значения таких речевых жанров, как «хвала», «плач», «исповедь». **Методология** исследования базируется на применении общенаучных и специальных методов познания, в частности: анализа, синтеза, логического метода и метода обобщений. **Научная новизна** заключается во введении утверждения о том, что наряду с осуждением красноречия как пустословия, христианские мыслители придали этому искусству новый смысл и опыт посредством использования в проповедях цитат из Священного Писания. **Выводы.** Ранние христианские мыслители большое внимание уделяли искусству слова с целью формирования новой христианской теории слова, понимаемой в самом широком смысле. Отцам Церкви много удалось переосмыслить из античного эстетического наследия, чтобы осознать место, функции и значение языковых искусств в христианском культе и культуре в целом. В дальнейшем богословы, философы и филологи оценили их опыт, и опирались на их тексты как на образцы в теоретическом и практическом планах.

Ключевые слова: красноречие, христианство, апологеты, христианская культура, философско-теологическая мысль, слово, плач, хвала, исповедь.

Kunderevich Elena, PhD in Philosophy, associate professor, associate professor of the Department of Philosophy Kyiv National University of Culture and Arts

Specifics of verbal genres and art of the word in early christian philosophical-theological thought

The purpose of the article is to analyze the attitude of early Christian thinkers to the art of the word, to poetry and eloquence, to clarify the role and significance of such speech genres as "praise," "crying," "confession." **The methodology** is based on the application of general scientific and special methods of cognition, in particular: analysis, synthesis, the logical method and the method of generalizations. **The scientific novelty** lies in the introduction of the statement that, along with the condemnation of eloquence as idle talk, Christian thinkers gave this art a new meaning and experience through the use of quotations from Holy Scripture in sermons. **Conclusions.** Early Christian thinkers paid great attention to the art of the word to form a new Christian theory of the word, understood in the broadest sense. The Fathers of the Church managed to rethink a lot from the ancient aesthetic heritage to realize the place, functions, and significance of linguistic arts in the Christian cult and culture in general. In the future, theologians, philosophers, and philologists assessed their experience and relied on their texts as models in theoretical and practical terms.

Key words: eloquence, Christianity, apologists, Christian culture, philosophical and theological thought, word, crying, praise, confession.

Актуальність теми дослідження. В давні часи людство з підвищеним інтересом та священною повагою ставилось до слова, вбачаючи в ньому магичні та сакральні сили, глибинну енергетику й зв'язки з сутнісними основами буття. І християнство не було в цьому виключенням. Воно добре засвоїло вербальні інтуїції давнього світу. Відмовившись від деяких з них, що не відповідали їх доктрині, християни активно розвивали інші, усвідомивши Слово початком та джерелом світу.

Важливість живого слова, яке не тільки несе думку, але й торкається серця є вічною темою. Актуальним є сьогодні прагнення знань основ риторики та вивчення особливостей становлення та розвитку риторського мистецтва в різні часи, та в різних культурах. Особливу увагу привертають дослідження, що присвячені християнсько-теологічній думці.

Апологетами називають перших християнських мислителів II-III ст., що свідомо стали на позиції послідовників боротьби з дохристиянською культурою в усіх її основних аспектах. Важливими є розуміння тих трансформацій, яких набула християнська культура завдяки так званому «Капподокійському гуртку», до якого входили: Василій Кесарійський, Григорій Ниський, Григорій Богослов та інші. Нова духовно-моральна позиція надала можливості апологетам гостро реагувати на негативні явища античної культури. В полеміці з нею починається формування та обґрунтування засад та принципів нової культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Історію риторики досліджували: Н. Абрамова, Л.Кравець, С.Маслюк, І.Чепіга та ін. Ранній християнській філософсько-теологічній думці присвячені роботи: В.Бичкова, В.Лазарева, О.Лосєва, О.Уварова, М.Холла та ін.

Метою роботи є аналіз ставлення ранніх християнських мислителів до мистецтва слова, до поезії та красномовства, з'ясування ролі і значення таких мовних жанрів як «хвала», «плач», «сповідь».

Наукова новизна полягає у запровадженні твердження про те, що поряд із засудженням красномовства як марнослів'я, християнські мислителі надали цьому мистецтву нового сенсу та досвіду через використання в проповідях цитат зі Святого Письма та прагнення того, щоб слово було дієвим, базувалось на потужному потенціалі вчинку.

Виклад основного матеріалу. Суперечливим та складним було ставлення ранніх християн до мистецтва слова, до поезії та красномовства. Ритори одночасно були ще й адвокатами, їх праця шанувалась у всій імперії. До прийняття християнства перші отці церкви теж були риторами. Зі свого досвіду вони добре знали як може бути використано слова, його потужна сила. І не завжди ця сила використовується, щоб служити істині. Часто-густо саме задля того, щоб виправдати неправду та оману. Ритори накопичували неабиякі статки, а головним завданням було – мати успіх у слухачів. Таким чином, за часів апологетів (II-III ст.) мистецтво красномовства втратило своє практичне значення та перетворилося на «чисте мистецтво», бо ритори були схожі на акторів, яких мало турбував зміст промови.

Усна мова, що іноді організована дуже художньо, лякала перших християнських мислителів своїм пафосом. Оскільки Святе Писання було прийнято як божественний законодавчий документ, то всі промови та декламації втрачали значення поряд з цим осередком мудрості та простоти. Пізніше, в IV ст. з'являються прекрасні зразки християнського красномовства: проповіді Іоанна Златоуста, Григорія Назіанзіна, Василя Великого. Тоді вже християни змогли по-справжньому оцінити мистецтво слова та використати його задля поширення християнської релігії.

Особливою і цікавою постаттю серед апологетів є Ориген. Він був першим християнським мислителем, що прагнув створити систематичне християнське вчення. Основи свого вчення він виклав у трактаті «Про начала». Мислитель був переконаний в тому, що біблійні пророки та євангелісти виклали у своїх творах тільки частину того знання, яким володіли, залишаючи іншу частину під таємницею мовчання. Слід згадати, що саме Ориген був засуджений Церквою, як єретик, в тому числі через те, що вважав, що існують дві мудрості: божественна і людська, і два види знання: речей божественних та речей людських. Якщо останнє доступне людському розуму, то перше пізнати складно, але все ж таки можливо. Найголовнішим у пізнанні є «небесний гносис» – знання духовних сутностей та самого Бога. Саме до з'ясування шляхів оволодіння «небесним гносисом» і прагнув Ориген. Він не дає точного визначення гносиса, тому що не знаходить адекватного вираження в слові. У нього гносис – це деякий складний, багатоаспектний феномен, що наближається до глибинного споглядання. «Бог – все в усьому – це останнє значення, яке гносис має у Оригена, і цей гносис у нього є блаженством»[1, 54].

Позарациональними шляхами, на думку Оригена та інших ранніх християнських мислителів, реалізується істинний «гносис». Водночас, глибина та містичність цього «гносису» має бути все ж висловлена. Тому важливе значення приділялось християнськими мислителями значенню слова, особливо імен, які на думку Оригена, даються речам і людям не випадково. Що ж дає «силу» самому слову та його значенню? Ориген говорить, що «внутрішня» сила слів полягає в особливості звуків. Тому, формули-заклинання та магична сила імен можуть бути дієвими тільки на мові-оригіналі і не зберігають свого впливу при перекладі на інші мови.

Тема значення слова, імені, звуку, голосу цікавили протягом всього життя і бл.Августина. Свої міркування з цих тем отець церкви виклав в книгах: «Про вчителя», «Про християнську науку» та у «Сповіді». Августин вважає, що просто за допомогою слів неможливо навчитися, бо критерієм істинності будь якого

тексту є саме істина, яка «живе» всередині кожної людини. Але мова в нього йде не про буквальне значення слів та знання істини, а про переносне. Відбувається ж справжнє пізнання «крізь відображення в загадці». Пізнавши її, християнин втілює ці значення в життя, у вчинки, тим самим демонструючи «силу слова» в дії.

Св. Григорій Богослов вказує на «духовний порядок» християнського красномовства, що відрізняється від настанов античних риторів. Сенс полягає в тому, що християнський проповідник повинен спочатку очиститись по-справжньому, а потім вже проповідувати премудрість Божу. Пройти не просто «аскетичними шляхами» самовдосконалення, а глибоко відчувати процес внутрішньої трансформації через прийняття таїнств, особливо покаяння та єхаристії. Головним результатом поєднання духовного досвіду християнина і його проповідництва є сходження на нього Духа Святого, що надає християнину дар красномовства для вираження духовного досвіду й християнського вчення. Таким чином, красномовство набуває, крізь найбільш обдарованих та освічених християнських мислителів, нового значення в культурі.

Якщо багато хто з апологетів засуджували красномовство, як марнослов'я, то отці IV ст. роздивилися в ньому і велику користь, одухотворивши це мистецтво новим релігійним досвідом. Одним з головних засобів одухотворення красномовства ранньовізантійські богослови вбачали в постійному використанні цитат зі Св. Письма в своїх промовах. Цитати з письма були й головним аргументом в промовах, й важливим фактором одухотворення. Таким чином, вишукана проповідь талановитого пастиря в змозі змінити людину практично так само, як змінює її багатолітнє життя сподвижника. Саме про таке «слово» Василій Великий говорить, що воно «більше» від конкретної справи.

З розвитком християнської мовної культури виникають нові жанри мовних мистецтв, або модифікуються ті, що вже існували в давньому світі. Наприклад, такі жанри як – «хвала» та «плач» осмислюються отцями Церкви по-новому й вказують на їх особливу роль у формуванні традицій християнської культури. Св. Василій інтуїтивно відчуває, що слова про святих не можуть просто слідувати правилам хвалебних слів, як це було в античності. І хоча християнські проповідники використовували, як правило, ті ж самі мовні прийоми, що й античні оратори, але вони вважали, що їх хвала повинна бути діяльнісною, тобто реально нашоувхувати слухачів на шлях добродійного життя.

У Григорія Богослова є міркування щодо суті й значення для християн «хвали» як мовного жанру. Хвала промовляється, на думку Константинопольського архієпископа, не для того, щоб додати слави тим, чий справи й чие життя самі себе прославили, «але щоб прославилися ті, хто схвалює, й засяяли чесноти тих, хто їх слухає, в споминах про мучеників знаходили для себе стимул до подвигів»[2]. Отці Церкви щедри на хвалебні слова мученикам, святим, взагалі добродійним людям. Хвала складає важливу й більшу частину письменницької спадщини представників патристики ранньовізантійського періоду.

В християнській культурі активно розвивається ще один важливий мовний жанр – жанр «плачу», як особлива риторико-поетична форма переказу своїх внутрішніх переживань. Щоправда, отці Церкви не дають теоретичних обґрунтувань цьому цікавому жанру, але самі зразки його достатньо говорять про характер і місце в християнській мовній традиції. Особливо яскраві «плачі» ми знаходимо у Григорія Богослова.

Плач – це є дуже інтимне, глибоко особисте висловлювання душі про свою глибинну тугу, яка є більшою за всі людські страждання. Це не просто «голосіння» чи «самозасудження», бо душа тут відкривається самому Богу, сповідається йому з сльозми в своїх гріхах, в своїй немічності щодо їх подолання й утриманню в собі образу Бога. Плач, таким чином, є високохудожньою формою каяття. Він приносить духовну радість (не дивлячись на те, що це плач!) тому, хто плаче, і як результат – свідчення про правильність обраного шляху.

Важливо визнати, в цьому контексті, позитивне психологічне та моральне значення за сповіддю, яка є вербалізацією думок, переживань, які не знаходять упорядкування, а можливо й належного осмислення у свідомості людини. Відкрите визнання того, що бентежить людину – полегшує її душу. «Думка – початок і корінь гріха, коли приховують, переходить в справу темряви»[3]. Ориген порівнював несповіданий помисел-проступок з неперетравленою їжею, яка обтяжує собою людину, і від якої вона всіляко намагається звільнитися. Таїнство покаяння є засобом звільнення. «Це діяння, – за словами єпископа Ігнатія, – сповнено незвичайної душевної користі: жоден подвиг не вбиває пристрастей з такою силою, як цей. Пристрасті відступають від того, хто постійно сповідується»[4].

Якщо існує суб'єктивна можливість виправлення, покаяння є всесильним лікарем. Із справжнім покаянням пов'язане таке поняття, як щирість. Найбільш явною ознакою справжнього сердечного розкаяння служать гарячі й щирі сльози. Плакав в покаянні своєму Давид (Пс VI, 70), Ахав (3 Цар XXI, 27) і весь Ізраїль (Іерем XXXI, 18), плакав гірко апостол Петро, коли зрікся Христа і за виразом св. Іонна Златоуста: «з сліз своїх зробив друге хрещення». В сльозах, так би мовити, зменшується міць грішної душі. Вважається, що покаяння може тривати все життя. Так, наприклад, Марія Єгипетська все життя каялася в пустелі в гріхах молодості. Але ж хіба в інших випадках, при справжньому покаянні людина не отримує прощення гріхів? Справжнє розкаяння є духовною та психологічною потребою людини, як істоти моральної та соціальної. Те, що неможливо приховувати надалі в собі має знайти вихід. Способом такого внутрішнього звільнення і виступає сповідь, що очищує совість людини, що кається.

Класичним зразком літературної сповіді, що поклав початок «сповіді» як особливого жанру, став твір «Сповідь» Августина. Зміст «Сповіді» ніби вкладається в форму еліпса з двома центрами, в одному з яких Бог, а в іншому августинівське «Я», теоцентризм поєднується з егоцентризмом. Причина теоцентризму – глибока і щира релігійність Августина. Причина егоцентризму і в особливостях жанру і в тому, що сповідь обумовлює самоаналіз, саморозкриття, самозаглиблення. До того ж це релігійна сповідь, що сприяє «очищенню» індивідуальної душі для наступного спілкування з Богом. Августин вважає, що почуття провини повинно бути фундаментальним, базовим моральним почуттям людини, та ще більш фундаментальним повинно бути почуття подяки Богу. Саме в цьому, на його думку, має полягати дійсне благочестя та праведність. Августин пише про силу сповіді, що з глибини душі звертається до Бога. Символ християнської жертви – це жертва нашого серця, нас самих заради відновлення та воскресіння в «новому світі». В своєму творі, Августин ставить собі запитання про те, чи потрібно про все це знати іншим людям? Чи не стосуються подібні запити тільки самої людини, що кається? Августин приходить висновку, що його сповідь стосується людей, коли вони вислухають її з любов'ю, можуть з неї скористатися. «Але яке мені діло до людей? Чи потрібно мені, щоб вони слухали мою сповідь, начебто вони мали вилікувати “всі мої недуги. Рід людський цікавий пізнавати чужі гріхи, але лінивий виправляти свої»[5].

Актуальність думки Августина полягає в тому, що людина, яка читає його «Сповідь», знала його, чи ні, скільки б не пройшло часу, бачить його таким, який він є зараз, кожна хвилину сповідається перед нами. В своїх давніх гріхах він сповідався Богові, усвідомив відлучення гріхів. Але люди ніколи не запитують: «яким ти був колись?». Їх цікавить: «хто ти є зараз?». «Одні мене знають, інші – ні. Вони чули щось від мене, чи, скоріше, про мене, але слух їхній не сягає мого серця, де я справді є самим собою. Отже, вони хочуть почути мою сповідь про те, який я всередині себе, куди не сягає ні їхній слух, ні зір, ні думки. Вони хочуть почути і готові повністю повірити мені, але чи вони могли б пізнати? Адже саме любов – джерело їхньої доброти, каже їм, що я не брешу у своїй «Сповіді» про себе, і вона сама в них довіряє мені»[6]. Сповідь, таким чином, стає дієвим поштовхом до змін та, водночас, виступає і мистецтвом, яке своєю силою здатне впливати на інших. Августинова «Сповідь» навчає душевній праці, безкомпромісно висвітлюючи одночасну велич і немічність людини. Перемога добра відбувається завдяки тяжкій моральній праці, за словами С.Булгакова: «Добро здійснюється в світі лише вільним подвигом»[7, 224].

Висновки. Ранні християнські мислителі велику увагу приділяли мовним мистецтвам з метою формування нової християнської теорії слова, тобто мистецтва слова, в широкому розумінні цього терміну. Отцям Церкви багато вдалось переосмислити з античної естетичної спадщини, щоб усвідомити місце, функції та значення мовних мистецтв в християнському культі та культурі в цілому.

Отже, християнське мистецтво слова – це більше ніж наука, або чисто мовна практика. Проповідник, перш за все, – істинний християнин, який очистив свій дух від всього зайвого, той, що має досвід духовного життя, та той, що отримав як дар – проповідницьку мудрість. Християнство постає, перш за все, як мудрість життя, праведність та добродійність. Тому, мудрим постає не той, хто красиво говорить, а той, хто виявляє чесноти своїми вчинками.

Надалі богослови, філософи й філологи вшановували досвід ранніх християнських мислителів, та спиралися на їх тексти, як на зразки в теоретичному й практичному планах. Сьогодні Слово також примушує замислитись нас не менше, ніж ранніх отців Церкви, ми стоїмо перед таємницею, яку намагаємося розгадати протягом тисячоліть.

Література

1. Болотов В.В. Учение Ориена о Св.Троице. Санкт-Петербург, 1879, 144 с.
2. Ориген. О началах. Самара: Изд.-во "РА", 1993, 320с., С.46.
3. Смирнов В. Исповедь и покаяние в древних монастырях Востока. Богословский вестник, апр. 1905, Т 2, № 4. С. 733-774, С.763
4. Там само, С.755
5. Св. Августин Сповідь / Пер з лат: Юрія Мушака. Київ: Основи, 1999, 319с., С.172
6. Там само, С.173
7. Булгаков С.Н. Свет невечерний. Москва. 1994, 415 с.

References

1. Bolotov V.V. (1879). Orien's teachings about Holy Trinity. St. Petersburg [in Russian].
2. Origen (1993). About the beginnings. Samara: Publishing House "RA" [in Russian].
3. Smirnov V. (1905). Confession and Repentance in the Ancient Monasteries of the East. Bogoslovskiy vestnik, T 2, № 4, 733-774, 763 [in Russian].
4. Right there, 755 [in Russian].
5. St. Augustine Confession (1999). (Yu. Mushak Trans). Kyiv: Fundamentals [in Ukrainian].
6. Right there, 173 [in Ukrainian].
7. Bulgakov S.N. (1994). Light is not evening. Moscow [in Russian].